DECENTRALISATIE EN GEMEENTELIJKE OPSCHALING

– *Maarten Allers* –

In de volgende twee bijdragen worden kritische kanttekeningen geplaatst bij de plannen van het kabinet met betrekking tot de herindeling van de decentrale bestuurslagen. Die plannen houden onder meer in dat provincies worden samengevoegd tot grotere landsdelen en dat gemeenten fuseren. Tegelijkertijd komt de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van omvangrijke taken in bijvoorbeeld de jeugdzorg en de AWBZ bij gemeenten te liggen. Econoom Maarten Allers merkt op dat het kabinet wel een cijfermatig einddoel voor ogen heeft, maar geen visie heeft op de vraag die hieraan vooraf gaat: wat verwachten wij eigenlijk van de gemeentelijke bestuurslaag?

Bestuurskundigen Caspar van den Berg en Frits van der Meer wijzen net als Allers op de gebrekkige onderbouwing van de kabinetsplannen. Zij presenteren daarom een liberale visie op het openbaar bestuur: de *enabling state*.

Het regeerakkoord van het kabinet-Rutte II bevat enkele onverwacht radicale voorstellen. Eén hiervan is het opschalen van het lokale bestuur naar gemeenten van ten minste 100.000 inwoners. Dit eindperspectief met 100 à 150 gemeenten zou in 2025 bereikt moeten zijn. In deze kabinetsperiode zou al een vermindering van het aantal gemeenten met 75 moeten worden bereikt. Als deze plannen doorgaan zal het binnenlandse bestuur van Nederland onherkenbaar veranderen. Waar komt dit voornemen vandaan, en welke gevolgen kunnen we van de uitvoering ervan verwachten?

Omvang van gemeenten

Gemeentelijke herindeling is niets nieuws. Figuur 1 laat echter zien dat de kabinetsplannen een trendbreuk in het beleid betekenen. Het aantal gemeenten neemt al jaren af, maar in een veel lager tempo dan nu wordt voorgesteld.

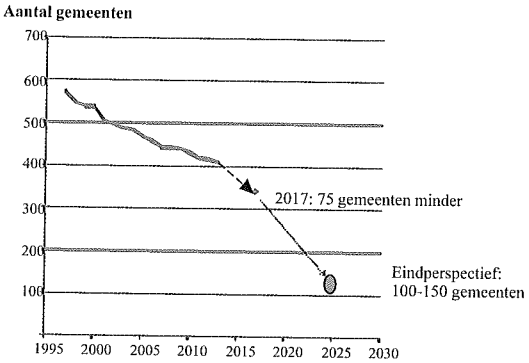

Figuur 1. *Natuurlijk verloop aantal gemeenten en doelen kabinet*

Op dit moment (2013) voldoen slechts 28 van de 408 gemeenten aan de minimale inwonerseis van 100.000. Figuur 2 laat zien dat verreweg het grootste deel van het land wordt bestuurd door gemeenten die door het kabinet als te klein worden beschouwd. Groningen en Drenthe hebben elk maar één gemeente die groot genoeg wordt geacht; in Friesland en Zeeland ontbreken zulke gemeenten volledig.

Figuur 2. *Gemeenten met 100.000 inwoners (lichtgekleurd)*

Ook in internationaal perspectief is een minimale omvang van 100.000 voor het laagste overheidsni-

veau in een land uitzonderlijk groot. Nu al zijn Nederlandse gemeenten, met gemiddeld ruim 40.000 inwoners, buitenbeentjes. In Europa ligt dat gemiddelde op 5.200 inwoners.[1] Regelmatig wordt Denemarken als voorbeeld voorgesteld van een succesvolle gemeentelijke opschaling, omdat in 2007 het aantal Deense gemeenten in één klap verkleind werd van 271 tot 98. Maar die vergelijking loopt mank. Van de Deense gemeenten heeft 93 procent na de herindeling nog steeds minder dan 100.000 inwoners. Hetzelfde percentage geldt voor Nederland, zie figuur 3. Ondanks de bestaande Nederlandse traditie van gemeentelijke schaalvergroting zijn de kabinetsplannen dus radicaal. Dit roept de vraag op wat het kabinet er precies mee wil bereiken.

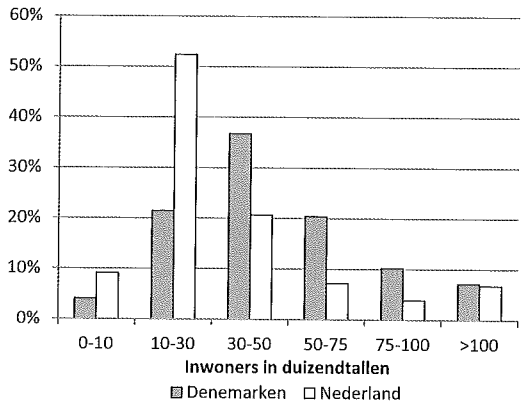

Figuur 3. *Procentuele verdeling aantal gemeenten over grootteklassen in Nederland en in Denemarken (2012)*

Hoe groot moet een gemeente zijn?

Hoe groot gemeenten idealiter zouden zijn hangt af van wat we van gemeenten verwachten. Wat voor soort gemeenten willen we? Welke taken moeten zij uitvoeren, en hoeveel beleidsvrijheid wordt hen daarbij gegund? Pas wanneer die vragen zijn beantwoord kan de optimale schaal worden bepaald. Het is dan ook opmerkelijk dat het kabinet wel een eindbeeld geeft van de minimale omvang, maar niet van het takenpakket dat het daarbij voor ogen staat.

Volgens de economische theorie volgt de optimale omvang van een bestuurseenheid uit een afweging van de voordelen en de nadelen van kleinschaligheid. Belangrijke voordelen van een kleine schaal zijn de mogelijkheden om het beleid af te stemmen op de voorkeuren van de inwoners en om gebruik te maken van lokaal aanwezige kennis. Daartegenover staan schaalnadelen en de externe effecten die met kleinschaligheid samenhangen.[2]

Eerst de voordelen van kleinschaligheid. Wanneer voorkeuren ten aanzien van gemeentelijke voorzieningen of beleid van plaats tot plaats verschillen, levert decentralisatie van bevoegdheden welvaartswinst op, omdat maatwerk mogelijk is. Zo hechten inwoners van sommige kleinere plaatsen sterk aan de zondagsrust, terwijl dat in andere gebieden juist niet het geval is. Gemeenten die wat betreft omvang klein genoeg zijn kunnen ervoor zorgen dat aan dergelijke wensen tegemoet wordt gekomen. Het is dan in veel gevallen niet nodig mensen lastig te vallen met regels die zij niet nodig vinden, maar inwoners van andere gemeenten wel. Hoe groter gemeenten zijn, hoe meer de voorkeuren binnen de gemeentegrenzen uiteen gaan lopen en hoe groter de kans dat het gekozen beleid voor bepaalde groepen inwoners afwijkt van hun eigen voorkeur.[3]

Een ander voordeel van kleinschaligheid is dat dit een informatievoordeel oplevert, dat efficiëntie kan bevorderen. Kleinere lokale overheden hebben meer kennis van de lokale omstandigheden en kunnen daardoor doelmatiger opereren. Ook wordt aan een geheel van lagere overheden wel een laboratoriumfunctie toegeschreven. Door verschillende vormen van beleid uit te proberen wordt duidelijk wat werkt en wat niet. Succesvol beleid kan vervolgens worden overgenomen door andere gemeenten.

Voor de inwoners leveren andere gemeenten bovendien informatie op waarmee ze hun eigen bestuurders kunnen beoordelen.[4] Dat kan het democratische proces versterken. Wanneer bij de buren de belastingen lager zijn, en het voorzieningenniveau niet, dan heeft het eigen bestuur iets uit te leggen. Ranglijsten met woonlasten worden door lokale bestuurders dan ook goed in de gaten gehouden. Het beoordelen van landelijke bestuurders is, door gebrek aan goed vergelijkingsmateriaal, veel lastiger. Immers, andere landen zijn niet goed vergelijkbaar, en vergelijking met vorige kabinetten is lastig omdat de economische omstandigheden sterk wisselen.

Een laatste voordeel is dat burgers zich wellicht meer betrokken zullen voelen bij kleinschalige besturen. In sommige regio's identificeren mensen zich met de gemeente (of de provincie) waar zij wonen. In – vooral – de Randstad is dat tegenwoordig veel minder het geval, doordat mensen vaak wonen, werken en recreëren in verschillende gemeenten. Alle genoemde voordelen van decentralisatie vereisen dat

gemeenten voldoende beleidsvrijheid hebben om ook echt eigen beleid te voeren.

Tegenover deze voordelen van kleinschaligheid staan twee nadelen. Het eerste is dat sommige activiteiten alleen effectief en doelmatig kunnen worden uitgevoerd bij een bepaalde minimale schaalomvang. Kleine gemeenten voldoen daar niet altijd aan. Hun ambtelijke capaciteit is beperkt; zij kunnen geen specialisten op veel verschillende terreinen op hun loonlijst zetten. Ook is een kleine schaal soms ondoelmatig, en kunnen soms schaalvoordelen worden behaald door op te schalen. Bijvoorbeeld wanneer een gemeente zo klein is dat de vuilniswagen maar één dag in de week nodig is en de rest van de tijd in de garage staat.

Dit laatste argument lijkt in de Nederlandse praktijk echter minder relevant. Harde gegevens hierover zijn schaars, maar uit wat wel beschikbaar is blijkt dat een schaal van 100.000 inwoners of meer vaak juist ondoelmatig groot is.[5] Boven de optimale schaal kunnen dan schaalnadelen optreden. Daar komt bij dat de schaal van de gemeente niet gelijk hoeft te zijn aan de schaal van de productie. Eventuele ondoelmatigheden als gevolg van kleinschaligheid worden voorkomen door sommige taken uit te besteden aan marktpartijen of gemeentelijke samenwerkingsverbanden, die wel groot genoeg zijn om schaalvoordelen te realiseren. Veel gemeenten doen dit ook. Zo laat slechts 16 procent van de gemeenten vuilnis inzamelen door een eigen gemeentelijke dienst.[6] Veel gemeenten werken ook op terreinen als de bijstand en de sociale werkvoorziening samen met andere gemeenten.

Een tweede nadeel van kleinschaligheid is dat er externe effecten kunnen optreden. De gevolgen van beleid stoppen vaak niet bij de gemeentegrens. Het bereik van lokale voorzieningen als theaters en zwembaden is soms groter dan gemeenten zelf. Het gevolg kan zijn dat dergelijke voorzieningen niet hun optimale niveau krijgen, omdat de waarde voor niet-inwoners niet of te weinig in de lokale afweging wordt betrokken.

Idealiter zijn gemeenten dus groot genoeg om externe effecten te internaliseren en schaalvoordelen te behalen, en klein genoeg om maatwerk te kunnen leveren, gebruik te maken van informatievoordelen en een laboratoriumfunctie te vervullen. In de praktijk is deze omvang lastig vast te stellen. Eén van de problemen hierbij is dat het bereik van lokale voorzieningen nogal verschilt. Het zou omslachtig zijn om afzonderlijke besturen te hebben voor scholen, theaters, zwembaden en reinigingsdiensten. Toch hebben die elk een ander geografisch bereik. De optimale schaal is dus hoe dan ook een compromis.

Schaalvergroting

De schaal van gemeenten heeft zich de afgelopen anderhalve eeuw geleidelijk aangepast aan de veranderende maatschappelijke omstandigheden. De evolutie van de nachtwakerstaat tot de verzorgingsstaat vroeg om grotere gemeenten. Die opschaling is soms van bovenaf opgelegd, maar vaker van onderaf gekomen. Dit proces is nog steeds bezig, zoals figuur 1 laat zien. Een geleidelijke maar voortdurende opschaling zoals die in Nederland is voor zover bekend uniek. Andere landen (België, Denemarken) hebben een '*big bang* benadering' toegepast, waarbij in één keer het aantal gemeenten verregaand werd verminderd. Ook in Nederland wordt daar wel voor gepleit, onder het motto: doe het nou in één keer goed, dan zijn we ervan af. Dat lijkt echter een illusie: doordat de samenleving voortdurend verandert (en er bijvoorbeeld steeds nieuwe taken worden gedecentraliseerd) wordt van gemeenten steeds weer iets anders verwacht. Dat heeft vervolgens zijn weerslag op de gewenste schaal. Elk 'eindbeeld' is dus tijdelijk.

Waarom wil het kabinet het decentrale bestuur nu opeens drastisch opschalen? Dit hangt samen met de aanstaande decentralisaties in het sociale domein (de jeugdzorg, delen van de AWBZ en de regelingen voor de onderkant van de arbeidsmarkt). In het regeerakkoord staat het zo: 'Decentralisatie vergt mede-overheden die op een passende schaal zijn georganiseerd.' Inderdaad gaat het om grote taken, die veel van gemeenten zullen vragen. Sommigen betwijfelen of gemeenten in hun huidige vorm dat aankunnen. Maar bedacht moet worden dat veel gemeenten het sociale domein al in regionale samenwerkingsverbanden hebben georganiseerd. De schaal waarop gemeentelijke activiteiten worden uitgevoerd is daardoor vaak al groter dan een blik op de gemeentegrenzen doet vermoeden. Samenwerking zal nog lange tijd een grote rol blijven spelen, ondanks de vaak gehoorde kritiek dat samenwerkingsverbanden een gebrekkige democratische legitimiteit kennen. Het zijn zeker niet alleen kleine gemeenten die samenwerken. Bovendien wordt niet alleen samengewerkt met andere gemeenten, maar ook met maatschappelijke organisaties op het gebied van volkshuisvesting, zorg en onderwijs. De

keus tussen opschalen of samenwerken is dan ook vals. Opschaling zal samenwerking niet uitroeien.

Het lijkt er verder op dat het behalen van omvangrijke bezuinigingen één van de doelen is van de opschalingsoperatie. Het kabinet boekt alvast een bezuiniging in op het gemeentefonds die oploopt tot bijna een miljard euro op jaarbasis (op een totaal van 18 miljard euro). Daarin klinkt een echo van het rapport van de commissie Kalden, die in 2010 voorstelde om het aantal gemeenten te verminderen tot 25 à 30.[7] Dat zou veel geld opleveren, al werd die claim helaas op geen enkele manier onderbouwd.[8] Ook nu geeft het kabinet niet aan hoe de ingeboekte bezuiniging is onderbouwd.

Decentralisatie

Voorafgaand aan de vraag waarom het kabinet gemeenten wil opschalen komt dus de vraag: 'waarom wil het kabinet zoveel taken decentraliseren?' Daarover zegt het regeerakkoord: 'Het overbrengen van een groot aantal taken van het Rijk naar gemeenten maakt meer maatwerk mogelijk en vergroot de betrokkenheid van burgers. Gemeenten kunnen de uitvoering van de taken beter op elkaar afstemmen en zo meer doen voor minder geld.' Dit sluit aan bij de hierboven al genoemde voordelen van decentralisatie die in de literatuur zijn te vinden. Het probleem is echter dat deze voordelen, wanneer dergelijke decentralisaties een radicale schaalvergroting vergen, meteen weer teniet worden gedaan. Zij hangen immers juist samen met een kleine schaal. Ook taken die prima in kleinschalige verbanden kunnen worden uitgevoerd, zoals de meeste van de huidige gemeentelijke taken, komen dan op een groter schaalniveau terecht. Daarmee bijt het beleid zich in de eigen staart. Deze decentralisatieparadox krijgt beleidsmatig vrijwel geen aandacht. Decentralisatie die tot opschaling leidt vergroot de afstand tot de burger, in plaats van die te verkleinen.[9]

Uit het regeerakkoord blijkt dat de opstellers van dat document hier wel degelijk iets van hebben vermoed. Er staat namelijk: 'Gemeenten benutten mogelijkheden om bewoners van wijken, buurten en dorpen te betrekken bij zaken die hen raken'. Komt er zo een nieuwe bestuurslaag bij aan de onderkant? Dorpsraden, wijkoverleggen als nieuwe deelgemeenten? Gemeenten nieuwe stijl komen wat betreft omvang in de buurt van provincies. En dat terwijl provincies op hun beurt moeten samensmelten tot landsdelen.

De optimale mate van decentralisatie wordt gevonden door de voordelen daarvan af te wegen tegen de nadelen. Die afweging – wanneer daarvan al expliciet sprake is – gaat in de praktijk echter stapsgewijs. Daardoor treedt pad-afhankelijkheid op: de uitkomst hangt af van de volgorde waarin decentralisatievoorstellen worden gedaan. Dat komt omdat bepaalde taken, als zij eenmaal zijn gedecentraliseerd, decentralisatie van verwante taken uitlokken. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. De decentralisatie van de bijstand heeft geleid tot een daling van het aantal bijstandsuitkeringen.[10] Maar die kwam voor een deel doordat gemeenten mensen konden afschuiven naar de Wajong, een regeling waarvan zij niet de kosten dragen.[11] Decentralisatie van de Wajong is dan een logische stap; ook al omdat bij beide regelingen re-integratie een belangrijke rol speelt. Zo kunnen combinatievoordelen (*economies of scope*) worden behaald. Hetzelfde geldt voor de overige decentralisaties in het sociale domein die het kabinet nu wil doorvoeren. En zo rijdt de trein steeds verder. Elke stap kan, afzonderlijk beschouwd, een goede zijn. Maar dit proces kan er wel toe leiden dat op decentraal niveau uiteindelijk een groot cluster van verwante taken terechtkomt, dat – wanneer het dadelijk als geheel was beschouwd – nooit zou zijn gedecentraliseerd.[12]

Een meer politiek-economische kijk op de huidige decentralisatiegolf is dat dit een instrument kan zijn om een uit de hand gelopen verzorgingsstaat te temmen. Steeds grotere groepen zijn een beroep gaan doen op allerlei vormen van overheidsgefinancierde ondersteuning. Dat is financieel steeds moeilijker op te brengen. Het expliciet beperken van verworven rechten is echter politiek erg moeilijk. Door taken naar gemeenten over te hevelen, in combinatie met aanzienlijk lagere budgetten en het vervangen van 'harde' rechten door zachtere aanspraken op voorzieningen, wordt de verzorgingsstaat via een omweg toch ingeperkt. Gemeenten kunnen met alleen efficientiemaatregelen de hen opgelegde taakstellingen niet halen. Ze zullen minder ondersteuning gaan leveren dan mensen nu gewend zijn, of ze moeten bezuinigen op andere voorzieningen. Het kleine lokale belastinggebied biedt geen ontsnapping uit dit dilemma.

Financiële gevolgen van herindeling

Het kabinet gaat ervan uit dat de voorgestelde herindelingen geld opleveren. Maar is die verwachting terecht? Ervaringen met gemeentelijke herindeling in

binnen- en buitenland stemmen niet hoopvol. In de literatuur worden twee effecten onderscheiden: de gevolgen van het feit dat er een herindeling zit aan te komen, en de gevolgen van de herindeling zelf.

In de jaren direct voorafgaand aan herindeling blijken gemeenten in Zweden en Denemarken hun uitgaven of hun uitstaande schulden meer verhoogd te hebben dan gemeenten die niet fuseerden.[13] Deze onderzoekers wijten dit aan 'uitvretersgedrag': gemeenten die gaan fuseren geven nog snel wat extra geld uit ten bate van de eigen inwoners voordat het op de grote hoop terechtkomt. Er zijn echter minder cynische verklaringen denkbaar. Wellicht lopen gemeenten op fusies vooruit, en worden alvast integratiekosten gemaakt. Allers en Geertsema constateren ook voor Nederland dat kort voor gemeentelijke herindeling een verhoging van uitgaven plaatsvindt.[14] Een verklaring geven zij niet. Andrews en Boyne constateren dat de samenvoeging van een aantal lagere overheden in Engeland in 2009 vooraf werd gegaan door hogere uitgaven, gecombineerd met lagere prestaties. Zij wijten dit aan een verstoring van de werkzaamheden die met de fusies gepaard gingen, maar weten deze verklaring niet empirisch te ondersteunen.[15] Wat de redenen ook mogen zijn, voorafgaand aan fusies plegen de uitgaven van gemeenten op te lopen. Eventuele voordelen van fusies moeten deze nadelen ten minste compenseren.

Het probleem daarbij is dat slechts één onderzoek dergelijke voordelen overtuigend heeft aangetoond. Dit onderzoek betreft enkele fusies in Israel in 2003.[16] Na herindeling daalden de uitgaven daar met negen procent, vergeleken met niet-heringedeelde gemeenten. Onderzoek in bijvoorbeeld Zwitserland en Nieuw-Zeeland vond echter geen aanwijzingen voor schaalvoordelen.[17]

Allers en Geertsema onderzochten de gevolgen van de herindelingen in Nederland van het afgelopen decennium. Zij constateren dat de uitgaven van herindelingsgemeenten sterker stijgen dan die van gemeenten die niet zijn heringedeeld.[18] Dat is niet alleen het geval kort voor de herindeling, zoals hierboven al vermeld, maar ook daarna. In de eerste jaren na herindeling is dit natuurlijk te verwachten. Herindeling haalt veel overhoop; computersystemen moeten aan elkaar worden geknoopt, ambtelijke diensten moeten verhuizen en integreren met die van de nieuwe partners. Dat kost geld. Teleurstellend is echter dat de uitgaven ook op de lange termijn (meer dan vier jaar na herindeling) significant hoger liggen. De onderzoekers keken ook specifiek naar een kostencategorie waar het optreden van schaalvoordelen bij uitstek zou mogen worden verwacht: de uitgaven aan bestuur. Na herindeling zijn er immers minder burgemeesters, wethouders, raadsleden en ondersteunende ambtenaren dan ervoor. De uitgaven aan bestuur worden door herindeling echter niet beïnvloed.

Waarom leidt gemeentelijke herindeling tot hogere uitgaven? In theorie zijn twee verklaringen mogelijk. De eerste is dat gemeenten door de fusies van het afgelopen decennium ondoelmatig groot zijn geworden. Deze fusies leidden echter tot gemeenten die aanzienlijk kleiner zijn dan de nu door het kabinet gewenste omvang. Verdergaande opschaling leidt dan tot verspilling. Een andere mogelijkheid is dat gemeenten na herindeling meer taken op zich hebben genomen, of meer werk hebben gemaakt van bestaande taken. Misschien leidt de fusie van een gemeente die veel aan sportvoorzieningen doet met een gemeente die cultuur belangrijk vindt wel tot een fusiegemeente die veel uitgeeft aan sport én aan cultuur. Herindeling heeft dan een opdrijvend effect op de uitgaven. De burger ziet in dit geval wel iets terug voor zijn geld. Maar het doel van het kabinet – een kleinere overheid – komt zo verder buiten bereik. Om van bezuinigingen maar te zwijgen.

Procedure

Hoe gaat het nu verder? Het aanvankelijk zeer strakke tijdpad van de decentralisaties is inmiddels al aangepast, omdat het onhaalbaar bleek. Ook heeft minister Plasterk inmiddels laten weten dat het 100.000 inwoners-criterium niet langer heilig is.[19] In zijn decentralisatiebrief schrijft Plasterk dat gemeenten nog dit jaar congruente samenwerkingsverbanden moeten vormen, met bij voorkeur 100.000 inwoners of meer.[20] Die samenwerkingsverbanden kunnen dan later fuseren. Het liefst 'vrijwillig', aangemoedigd door nog te bedenken financiële prikkels, maar als het moet verplicht.

Gemeenten werken al op allerlei terreinen samen, maar niet op al die terreinen met dezelfde partners. Die incongruentie moet nu dus verdwijnen. Bestaande samenwerkingsverbanden zullen moeten worden uitgebreid of opgeknipt, en dat alles binnen een jaar. Tegelijkertijd moeten gemeenten zich voorbereiden op de grootste decentralisatieoperatie ooit. Door zulke grote veranderingen er in zo weinig tijd door te jagen neemt het kabinet grote risico's. Het

ware verstandig geweest om wat tijd te nemen en één en ander goed te doordenken en dan pas uit te voeren. De reden van deze haast ligt, zoals gezegd, voor een groot deel in de reeds ingeboekte forse bezuinigingen waarmee de decentralisaties gepaard gaan. Zonder die bezuinigingen kan het kabinet niet voldoen aan de Europese tekortnorm. De huidige budgettaire problemen, hoe lastig ook, zijn tijdelijk. Het verbouwen van het huis van Thorbecke zal echter permanente gevolgen hebben.

Conclusies

Decentralisatie van overheidstaken naar gemeenten kan leiden tot meer maatwerk, lagere kosten en een betere democratische controle. Maar deze voordelen treden alleen op wanneer gemeenten hun nieuwe taken met voldoende beleidsvrijheid kunnen uitvoeren, en wanneer gemeenten voldoende kleinschalig kunnen blijven. De radicale opschaling van het gemeentelijke bestuur die het kabinet voorstaat zal er niet toe leiden dat de overheid dichter bij de burger komt te staan; integendeel. De door het regeerakkoord voorgespiegelde kostenvoordelen lijken bovendien imaginair, gezien de ervaringen bij eerdere herindelingen. Dat probleem wordt echter bij de gemeenten neergelegd: op de rijksbegroting zijn de te behalen bezuinigingen al ingeboekt. Nederland wordt onherkenbaar verbouwd, in een ongehoord tempo, om te kunnen voldoen aan de Europese tekortnorm. Welke problemen dat gaat oproepen is een zaak voor een volgend kabinet.

Prof. Dr. M.A. Allers is hoogleraar economie van decentrale overheden en directeur van het Centrum voor Onderzoek van de Economie van de Lagere Overheden (COELO), Rijksuniversiteit Groningen.

Noten:

1) J. Loughlin, F. Hendriks en A. Lidström (Eds.), *Local and regional democracy in Europe*, Oxford, 2011, p. 744.
2) W.E. Oates, 'An essay on fiscal federalism', *Journal of Economic Literature*, 1999, vol. 37, pp. 1120-1149.
3) M.A. Allers, 'Moeten provincies belasting heffen?', *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 2010, nr. 1, pp. 12-19.
4) M.A. Allers, 'Yardstick competition, fiscal disparities, and equalization', *Economics Letters*, 2012, nr. 1, pp. 4-6.
5) J. Blank, H. de Groot, 'Paspoort duurder door gemeentelijke schaalvergroting', *Me Judice*, 2012, 26 november 2012.
6) F. Felsö en H. de Groot, *Benchmark gemeentelijke afvalbeheer*, Delft, 2011.
7) Werkgroep Openbaar bestuur, *Openbaar Bestuur. Rapport brede heroverwegingen 18*, Den Haag, 2010.
8) M.A. Allers en C.A. de Kam, 'Renovatie van het huis van Thorbecke', in: C.A. de Kam, J.H.M. Donders en A.P. Ros (red.), *Miljardendans in Den Haag*, Den Haag, 2010, pp. 185-208.
9) M.A. Allers, 'Het dogma van decentralisatie', *Binnenlands Bestuur*, 1 mei 2010, pp. 35-37.
10) L. Kok, I. Groot en D. Güler, *Kwantitatief effect WWB*, Amsterdam, 2007; F. van Es en D.J. van Vuuren, 'Minder uitkeringen door decentralisering bijstand', *Economisch Statistische Berichten*, 2010, 95(4589), pp. 429-430.
11) D.J. van Vuuren, F. van Es en G. Roelofs, *Van bijstand naar Wajong*, Den Haag, 2011
12) E. Carbonara, B. Luppi en F. Parisi, 'Self-Defeating Subsidiarity', *Review of Law & Economics*, 2009, no. 1, pp. 741-783.
13) B. Tyrefors Hinnerich, 'Do merging local governments free ride on their counterparts when facing boundary reform?', Journal of Public Economics, 2009, vol. 93, pp. 721-728; H. Jordahl and C-Y Liang, 'Merged municipalities, higher debt: on free-riding and the common pool problem in politics' *Public Choice*, 2009, vol. 143, pp. 157-172; J. Blom-Hansen, 'Municipal Amalgamations and Common Pool Problems: The Danish Local Government Reform in 2007', *Scandinavian Political Studies*, 2010, no. 1, pp. 51-73; S.W. Hansen 'Common pool size and project size: an empirical test on expenditures using Danish municipal mergers', *Public Choice*, 2012.
14) M.A. Allers, J.B. Geertsema, 'Kabinet rekent zich rijk met gemeentelijke opschaling', *Me Judice*, 2012, 9 november 2012.
15) R. Andrews, G. Boyne, 'Structural change and public service performance: the impact of the reorganization process in English local government', *Public Administration*, 2012, vol. 90, pp. 297-312.
16) Y. Reingewertz, 'Do Municipal Amalgamations Work? Evidence from Municipalities in Israel', *Journal of Urban Economics*, 2012, vol. 72, pp. 240–251.
17) S. Lüchinger and A. Stützer, 'Skalenerträge in der öffentlichen kernverwaltung: eine empirische analyse anhand von gemeindefusionen', *Swiss Political Science Review*, 2002, no. 1, pp. 27-50; P. Rouse en M. Puterill, 'Local government amalgamation policy: A highway maintenance evaluation', *Management Accounting Research*, 2005, vol. 16, pp. 438-463.
18) M.A. Allers en J.B. Geertsema, 'Kabinet rekent zich rijk met gemeentelijke opschaling'.
19) Tweede Kamer 2012-2013, Nadere toelichting met betrekking tot gemeentelijke herindeling. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 28 750, nr. 51.
20) Tweede Kamer 2012-2013, Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 33 400 VII, nr. 59.